

ДЗЕН ИЛИ ИЗКУСТВОТО ДА СЕ УДРЯ СЪС СОПА

От Аристофан знаем, че веднъж в среднощен час мъдрият Сократ съзерцавал луната и се дивил на нейния небесен ход. Тъкмо да разгадае смисъла му и... една нищожна твар, гущерче, абе заура там някаква, взела, че се изцвкала в удивената му паст. (От Платон пък знаем, че удивлението е начало на философията). От други източници знаем, че тази фекално-софистична ситуация много забавлявала атинската публика. Но казват също, че на първото представление на комедията – за „Облаците“ става дума – присъствал и самият Сократ, който при всеки помощен изблик на хохот по негов адрес ставал и се покланял на своите съграждани. Интересно как ли биха реагирали хората ако пред очите им влагат в устата на някого не някаква си заврична фекалийка, а желязно топче. Нажежено до бяло. Но за това ще стане дума по-долу.

Сега няколко думи за автора. Алън Уотс. 1915–1973. Козирог. Един от многото англичани, подвизавали се главно на американска сцена – в неговия случай, пред бийт- и хипи-аудитория. Свещеник на епископалната църква¹, но с трайни интереси към дзен. Впрочем, написва първото си книжле, *Духът на дзен*², още на двацет години, след което си хваща Пътя и дири Учител. Ако съдим по онази язвителна забележка в седмата лекция, по някое време заслушва и Гурджиев – който постоянно му разправя колко е заспал – но след още някое време

¹ След време ще обясни, че напуснал Църквата, „не защото не върши онава, което проповядва, а тъкмо защото проповядва“.

² *The Spirit of Zen*, John Murray, 1936 (до 1958 претърпява още две издания)

попада на Д.Т.Судзуки. После е университетски преподавател, включително и в Харвард, слага си едно Dr във визитката, но винаги е изпитвал трайна неприязън към академизма. Е, някои ще вметнат, че в Харвард е бил research fellow с небезизвестния Тимоти Лиърри, но това е друга тема. До края на живота си ги докарва (книгите) към двайсестина. Може би най-известната е *The Way of Zen* (1957). (Самото заглавие издава еволюцията му по въпроса. Бих го превел така: *Дзен – начин за употреба*). През 60-те години Уотс си спечелва последната и май най-почетна титла – „мозък и Буда на американския дзен“, макар че винаги е твърдял, че не се изживява като дзен-будист, защото „този аспект на дзен-будизма“, който лично го интересувал, „не е нещо, което може да се организира, изучава, предава, сертифицира или обвива в каквато и да била система. Дори не може да се следва, защото всеки трябва сам да го открие за себе си.“ Може би, най-точното определение би било „човек на Дао“. Приятелят, ученикът и нещо като секретар, китаецът Ал Джунлиан Хуан, описва безкрайните беседи в неговия кабинет, които Алън внезапно прекъсвал, за да се впусне в поредната „тайчи“-импровизация, т. е. да пее, да танцува и да се смее като един истински *даошъ*³. И още нещо. По думите на вдовицата му Мери Джейн Йейтс (Джейно), на 11 ноември 1973, т. е. последната вечер от живота му, Алън Уотс си играл с балони...

И така, става дума за седем неиздавани досега лекции от периода 1965–1972, изнасяни в Сан Франциско, Биг Сур, а и в неговата скромна университетска квартира (бивш ферибот на име „Валхао“, собственост на Дружеството за сравнителна философия, на което е председател). „Йога за интелекта“ например е една от последните му публични лекции, изнесена през 1971 г. в Сан Франциско. Записани са на лента от сина му Марк (от втория му брак с Дороти Де Уит), който през 1995 г.

ги издава чрез небезизвестното издателство „Тътъл“, Масачузетс като пилотен сингъл от поредица, носеща предсказуемото заглавие „Библиотека Любов към мъдростта“. Имат си и аудио вариант, който също фигурира в каталога на въпросното издателство. Както сами ще се убедите, в тези лекции Уотс си играе на воля със собствените си „академични“ творби, особено *The Way of Zen*. Знаем, че някой може и да се понамуси на спорадичните екологични залитания, но нека не забравяме, че по онова време д-р Уотс е сеел кълновете на хипарството и аудиторията му се е учела как да убива Буда по време на сърф. А кой, питаме, кой би различил сред „смето на времето зърната, които ще кълнат, от тез, които са ялови“. КОЙ?

От преводача

³ Срв. предговора му към последната книга на Уотс (*Tao: The Watercourse Way*, Penguin Books, 1975).

Глава I

ЗА УМЕСТНОСТТА НА ИЗТОЧНАТА ФИЛОСОФИЯ

Когато бях малък, обичах да ходя в онази част на Лондон около Британския музей. Един ден минах край магазин, на чиято витрина се мъдреше следната обява: „Философски инструменти“. Колкото и малък да бях, все пак знаех нещичко за философията, но изобщо не можех да си представя какви ли ще са нейните уреди. Мигом се залепих за витрината, а там бяха наредени хронометри, сметачни линии, везни и всякакви други разновидности на онова, което днес бихме определили като „научни уреди“, но на същото основание бяха и философски, защото тогава естествените науки се наричаха „натурфилософия“. Още Аристотел е казал, че началото на философията е удивлението¹. Философията е израз на човешкото любопитство и на опитите му да проумее света чрез своя интелект, т. е. способността си да мисли. Разбира се, думата „мислене“ може да означава най-различни неща и за повечето хора смисълът ѝ е твърде неясен. Аз обаче я използвам в съвсем конкретен смисъл. Под *мислене* като нещо различно от чувствата, емоциите или усещанията разбирам боравенето със символи, независимо дали думи, числа или геометрични фигури от рода на триъгълници, квадрати, окръжности, както и астрологични знаци и т. н. Всичко това са символи, макар и понякога по-конкретни и недо-

¹ След време ще обясни, че напуснал Църквата, „не защото не върши онова, което проповядва, а тъкмо защото проповядва“.

там абстрактни, ако ги сравняваме с някой митологичен символ като дракона. Но така или иначе са символи, а боравенето със символи, което трябва да представя събития, протичащи в реалния свят, е това, което аз наричам мислене.

На Запад под философия, общо взето, се разбира упражняване на интелекта, а боравенето със символи е в най-висша степен упражняване на интелекта, макар и понякога да надхвърля неговите рамки, както в поспецифичните случаи с поезията и музиката. Но това, в което днес се е превърнала философията в академичните среди, е нещо крайно ограничено. Философията в Съединените щати, Англия, Германия и Франция до известна степен попада в областта на две други научни дисциплини: от една страна, математическата логика, а, от друга, лингвистиката. Философските факултети в целия свят са принудени да бъдат колкото се може по-научни. Ето какво казва Уилям Ърл, професор по философия в Северозападния университет, в есето си „Бележки за смъртта на една култура“: „Днешният академичен философ най-вече се стреми да не бъде назидателен. Той не може да си позволи да прекарва безсънни нощи в размисли върху естеството на вселената или човешката орис, защото, общо взето, тези проблеми вече са отхвърлени като метафизични или безсмислени. Научният философ пристига в кабинета си в девет часа сутринта, облечен в делови костюм и с куфарче в ръка. С философия се занимава до пет следобед, после си тръгва за вкъщи, където го очакват неговият коктейл и вечерята, и изхвърля цялата тази материя от главата си.“ И още нещо: „Философът щеше да идва на работа с бяло сако, ако не беше толкова на очи.“

Естествено, критиката е малко пресилена, но в общи линии в това се е превърнала факултативната академична философия, а източната философия просто не е философия в този смисъл на думата. Понякога наричат индуизма, будизма и даоизма религии. Възраждам срещу подобно определение, защото самият аз влагам в „религия“ съвсем конкретен смисъл. Е, не бих се осмелил да

ви предложа някакво по-универсално определение на религията. Мога само да ви кажа какво влагам аз в тази дума и то е нещо конкретно, което идва от латинския ѝ корен [*re-ligo*] и означава „обвързаност“ или „житейско правило“. Тоест тази дума би била уместна, ако искаме да кажем, че даден човек се е „отдал на религията“ в смисъл, че се е присъединил към някой религиозен или монашески орден, с чийто устав се съобразява и подчинява живота си на строго определен образец.

Затова християнството, юдаизмът и ислямът са религии, тъй като се базират на идеята за покорния човешки отклик на дадено божествено, свръхестествено откровение. В този смисъл религията, представена от тези три свои разновидности, всъщност се състои от три елемента, които ще наречем „трите К“ – кредо, кодекс и култ. Кредо – това е свръхестествено разкритата карта на вселената или природата на нещата. То е откровение, защото чрез него узнаваме, че Бог, Аллах или Яхве, или, с една дума, Господ съществува по силата на собственото си битие, воля и начина, по който е устроил вселената. Толкова за кредото. Да преминем към второто „К“, или кодекса, т. е. свръхестествено разкрилия се закон или образец, който човек трябва да следва. В случая с християнството се наблюдава известно отклонение, тъй като при него откровението първоначално се е изразявало не толкова под формата на закон или култ, колкото в една конкретна личност. В християнската теология се казва, че Бог ни се е разкрил в личността на историческия Исус от Назарет. Затова и неговият кодекс на практика означава да следваш Исус от Назарет, но това се реализира не толкова, като спазваш определения образец, а чрез силата на Божията благодат. Накрая идва ред и на култа – свръхестествено разкрилия се метод или начин на поклонение, по който човек се свързва с Бога с помощта на молитви, обреди и религиозни тайнства. В тези три религии методът се възприема не толкова, като начин, по който човек трябва да почита Бога, а като начина, по който Бог обича Себе си, а това включва и човечеството. В случая с хрис-

тиянството можем да кажем, че с литургията ние отдаваме на Бога същата почит, която Той изпитва към Себе си, особено ако се позовем на думите на великия немски мистик Майстер Екхард: „Обича, с която аз обичам Бога, е същата обич, с която Бог обича мене.“ По тази логика псалмите, които монасите изпълняват по време на литургия, се възприемат като песни на Светия дух или с други думи, когато четеш Псалтира, ти почиташ Бога със собствените Му слова и така се превръщаш в нещо като флейта, в чиито звуци се долавя божественото дихание.

Ето защо индуизмът, будизмът или даоизмът не могат да бъдат наричани религии в този смисъл на думата, тъй като и в трите до голяма степен отсъства елементът на послушанието. Тук липсва предпоставката, че отношението на божеството към човечеството и природата е същото като на монарха към неговите поданици. С течение на времето човечеството е използвало най-различни модели на вселената, а моделът, на който е изградена юдеохристиянската традиция (ако изобщо има такъв), е политически. Той заимства метафората на взаимоотношението на някакъв древен близкородствен деспот и неговите поданици – монархът налага своя авторитет и воля със сила, независимо дали физическа или духовна. Точно това се получава на практика в Англиканската църква, когато в утринната си служба свещеникът отправя към небесния престол следните слова: „Всемогъщи и вечни Боже, Царю на царете, Владико небесни, Властелин на властелините, единствен Повелител на (земните) повелители, Който от Своя трон вижда всички земни твари, най-чистосърдечно Те умоляваме да погледнеш благосклонно нашия суверен, Нейно величество кралица Елизабет, и цялото кралско семейство.“

Какви са тези думи? Това просто е езикът на дворцовия етикет – а титлата „Цар на царете“ е заимствана откъм персийските владетели. „Господи помилуй“ е образ, основан на земни неща и приложен към небесните. Този път монархът е самият Бог, но не бива да забра-

вяме, че между монарха и поданика винаги съществува разлика, а в случая можем да говорим дори за онтологични различия. Бог винаги си остава Бог, но нищо от онова, което Той е сътворил – ангели, хора и всякакви други форми на живот, – не е и не може да стане Бог. Между тези две сфери зее огромна метафизична бездна, което създава немалко проблеми и на нас като граждани на демократична страна.

Всеки гражданин на Съединените щати би трябвало да е убеден, че републиката е най-добрата форма на управление. Но как би могъл да поддържа тази теза при положение, че цялата вселена се управлява като монархия? В такъв случай най-добрата форма на управление очевидно е монархията. Много от конфликтите в нашето общество се дължат на това, че мнозинството негови членове вярват (или по-скоро смятат, че трябва да вярват), че вселената представлява една огромна монархия, независимо от факта, че те самите живеят в републиканска страна. Та затова настояват най-вече, че на всяка цена трябва да се спазва установеният в нея ред и закон, но самата мисъл за демокрация в Царството Божие би им се сторила като най-подривната и кощунствена идея, която някога се е появявала на този свят. Разбира се, аз леко хиперболизирам тази ситуация, а има и някои елегантни модификации, които могат да се изведат по чисто теологичен път, но това би ме отклонило от темата.

Има поне още два модела на вселената, които са оказали огромно влияние върху човешката история. Единият от тях е т. нар. *драматичен модел*, в който Бог не е онзи умел създател на света, стоящ над него в качеството си на творец и господар на собственото си творение, а е изпълнителят на този свят, нещо като актьор, който играе всички роли в своята пиеса. Това именно представлява индуисткият модел на вселената. Всеки от нас е Бог, т. е. един от „персонажите“ на Бога, което, разбира се, идва от латинското *per-sona* („маска“), т. е. „онова, през което се чува звукът“. С тази дума са наричали маските, които са носели актьорите в гръко-римс-

кия театър, а тъй като представленията са се изнасяли под открито небе, тези маски са изпълнявали и функциите на рупори. С течение на времето думата „персона“ е започнала да означава тъкмо обратното – „твоего истинско аз“, личността. В индийската представа всеки индивид представлява една маска. Но по принцип тя е маска на Бога – една от сценичните маски на божеството, което изпълнява всички роли в представлението. Божеството не подлежи на определение по същата причина, по която не можеш да ухапеш собствените си зъби. Не можеш никога да се добереш до него, както и никога няма да успееш да се погледнеш право в очите. То е средоточието на всичко, кръгът, чийто център е навсякъде, а окръжността – никъде.

Третият модел на вселената, който е типично китайски, разглежда света като организъм, а един такъв свят естествено няма нито началник, нито дори изпълнител. В крайна сметка никой организъм не разполага с „шеф“ или „ръководен орган“. Да, наистина в нашата култура сме свикнали с мисълта, че главата управлява останалата част от тялото, но срещу това могат да се изтъкнат много сериозни възражения. Аз например мога да развия следната теза: стомахът, т. е. тази част от храносмилателната система, в която става самото смилане, със сигурност се е появил преди мозъка. Към структурата на стомаха може да се развие и някаква нервна система, но колкото по-долу стоиш в таблицата на видовете, толкова по-ясно става, че си само една нищожна твар, която съществува, за да се храни. Ти си нещо като тръба, през единия край на която влизат разни неща и излизат от другия. И тъй като това износва тръбата, тя намира начини да се самовъзпроизвежда, за да се създават още тръби на този свят, които да си щъкат насам-натам и да се поддържа постоянно този процес на влизане-излизане. И ето че в един момент от еволюцията на горния край на тръбата се появява някакъв си ганглий, едно такова нервно възелче, което впоследствие се сдобива с очи, уши и мозък. Така че от гледна точка на стомаха мозъкът е просто негов слуга,

който му помага да щъка насам-натам, за да си търси храна. Аргументите на противната страна са следните: наистина мозъкът се е появил след хранопровода, но този хранопровод играе същата роля, която Йоан Кръстител е изиграл по отношение на Исус Христос и е само предвестник на истинското събитие, с други думи цялото това щъкане за храна не е целяло нищо друго, а именно изграждането на бъдещия мозък. Вследствие на това човек живее най-вече в служба на своя мозък, т. е. в служба на изкуството, науката и всички останали форми на културата, а стомахът е само негов слуга.

Тук някои по-цинични люде, като диалектичните материалисти, ще кажат, че това са празни приказки. Цялата история се свежда единствено до икономиката, т. е. всичко опира отново до стомаха. Това е сериозен аргумент, който не можеш току-така да пренебрегнеш, защото поне на този етап не можеш да минеш без стомах или без мозък. Те си вървят заедно като двете страни на медала. Това е най-съществената черта на организма – той е сложна диференцирана система, която обаче не може да се разглоби на части. Тоест сърцето не е част от тялото в този смисъл, в който делкото е част от бензиновия двигател. Това не са части, завинтени в едно общо цяло. Не може да се каже, че в утробата гъмжи от механизми и когато плодът се появи, те наместват сърцето, стомаха и т. н., сглобяват ги и ги притягат едно към друго. Организмът се появява като кристал в разтвор или като изображението на снимка във фотографската вана. Възниква самичък изведнъж и си няма ръководител. По някакъв странен начин в него всичко действа едновременно – нещо като организирана анархия.

Това, общо взето, е китайският модел на вселената – идеята за органичното развитие, което те наричат *дао*. Тази китайска дума обикновено се превежда като „естествен ход на нещата“, „път“ или „начин“, т. е. начина, по който природата съществува, а това обхваща всички явления и процеси в нея. Тук отново се наблюдават сериозни различия със западната представа за Бога като Владетел. Лаодзъ казва: „Великото дао се

разлива навсякъде, може да бъде и надясно, и наляво... Извършва подвизи, но слава за себе си не желае. С любов подхранва всички неща, но не става техен господар². Затова и китайският термин за „природа“ е станал един израз [дзъжан], който ще преведем като „от само себе си“³. То е нещо, което става „от само себе си“ – като хълцането. Ти не планираш хълцането си, то просто се случва. Когато сърцето ти бие, ти не го планираш – това става от само себе си. Не можеш да имаш претенциите, че ти си този, който диша. През повечето време изобщо не мислиш за това, а твоите дробове дишат от само себе си. И така, това в най-общи линии представлява органичният модел на вселената, който се основава на идеята, че природата възниква от само себе си и никой не управлява този процес.

И така, тези две други теории за природата – драматичната и органичната – са и темата на моя обзор на източната философия. Смятам, че начините на живот, които предлагат тези модели, са толкова различни от тези на християнството, юдаизма и исляма, че наистина не можем да използваме дума като „религия“ за тяхна дефиниция. Сега ще трябва да си зададем и този въпрос: има ли в западната култура нещо, което напомня за темите, вълнуващи будизма, индуизма и даоизма? Проблемът е в това, че на пръв поглед те доста си приличат. Например, ако влезе в индуски храм или в японска пагода, човек спокойно може да остане с впечатлението, че е попаднал в църква, тъй като има благовония, песнопения, ритуални поклони, гонгове, свещи, броеници и т. н. – все неща, които могат да се свържат с теистичната и монархическа религия. Само че в този случай става дума за съвсем други неща. Буда може да го изобразяват седнал на трон, под балдахин и да му отдават царски почести, но тук отсъства факторът

² *The Spirit of Zen*, John Murray, 1936 (до 1958 претърпява още две издания).

³ Срв. предговора му към последната книга на Уотс (*Tao: The Watercourse Way*, Penguin Books, 1975).

покорство и послушание. Ако на Запад има нещо, което се доближава до тези начини на живот, това са някои, но далеч не всички форми на психотерапията. Може би ще кажете, че целта на психотерапията е друга – да променя вътрешното ви състояние. С други думи, ако си изпаднал в депресия, изпитваш необясним страх или имаш халюцинации, отиваш на доктор, който започва да ти променя съзнанието.

Със същото се занимават и тези източни дисциплини – тяхната функция се изразява в промяната на съзнанието ти. Но с това приключват и приликите, защото психотерапията се съсредоточава най-вече върху проблемите на индивида или проблемите, които са характерни за една или друга група индивиди. За разлика от психотерапията, тези азиатски начини на живот се съсредоточават върху проблемите, които са характерни за всеки индивид, като основната им идея е, че т. нар. „нормален“ човек всъщност халюцинира и това важи с все по-голяма сила в зависимост от неговата цивилизованост. Въпросното същество има илюзорна представа за собственото си съществуване и не случайно самата дума „Буда“ (от която идва и будизъм) е от същия корен, от който произлиза нашето „будя се“, но и „пробуждам“.

Да се „пробудиш“, да разсееш илюзиите си ще рече да преживееш една радикална промяна на съзнанието си по отношение на собственото ти съществуване. Това означава да се отърсиш от впечатлението, че си „горкият аз“, и да осъзнаеш кой всъщност си ти или по-скоро *какво* се крие под твоята маска, но това не е толкова просто. Никога няма да видиш върху какво е изграден твой аз. То винаги и вечно ще ти убягва.

И така, ако ви попитам „Кой всъщност сте вие?“, вие ще ми отговорите: „Как кой, аз съм Джон Доу.“ О, така ли? Ами я ми кажете, г-н Доу, защо очите ви са сини? „Че откъде да знам, ще кажете, да не съм ги правил аз?“ Как така не сте вие? А кой? „Ами... хм... нямам представа.“ Все имате някаква представа кое как става. В края на краищата можете да отваряте и затва-

ръката си без никакви проблеми. Ще ми кажете: „Знам как да отворя ръката си. Знам и как да я затворя, защото това го мога.“ Чудесно, но *как* го правите? „Не знам, да не съм физиолог.“

Физиологът пък ще каже, че знае как става, но това съвсем не означава, че може да го прави по-добре от вас. За разлика от него вие просто отваряте и затваряте ръката си, без да знаете как го правите. Предполагам, не вие сте си „боядисали“ със синьо очите, нали? Но когато казвате: „Не знам как го правя“, вие всъщност казвате: „Знам аз *как* да го правя, но не мога да го изразя с думи.“

С други думи, не мога да превърна действието, известно като „отваряне и затваряне на ръката“, в една точна система от символи, т. е. в мислене. Но ако наистина можехте да превърнете отварянето и затварянето на ръката си в една такава точна система, това щеше да ви отнеме цяла вечност, защото всеки опит да се разбере вселената просто чрез мислене би отнел точно толкова време, колкото и опитът ви да изпиете Тихия океан с помощта на бирена халба. В един даден момент можете да изпиете една-единствена халба. По същия начин, ако се замислите в този момент за нещо, ще можете да мислите само по едно нещо всеки път. Мисленето, подобно на писането, е линеен процес, мислите се редуват в някаква последователност. В дадения момент можеш да мислиш само за едно-единствено нещо, което не е особено завидна скорост, ако искаш да проумееш някакъв процес, и прекалено, прекалено бавно, ако искаш да разбереш всичко. Но всяко наше възприятие означава нещо повече от конкретното нещо, което го е предизвикало в дадения момент. Ние реагираме с различни дялове на съзнанието си на общия поток от възприятия, който прониква в нас, но просто не го осъзнаваме. И все пак ти си този, който го прави, но що за „ти“ е това? Със сигурност не е Джон Доу. Оставете го този малък егоманиак.

В теб има много повече неща, отколкото си мислиш, затова и някой индуc би казал, че истинската ти

същност е Азът (с главно А), Азът на вселената. Всъщност на това ниво на съществуването си никой не е изолиран от останалото, което става във вселената. Ето че се сблъскваме с нещо, което едва ли може да се нарече философия освен в онзи изконен смисъл на думата като любопитство и удивление. Предпочитам да наричам тези дисциплини *начини за освобождение*. Има начини да се освободиш от *майя* и спазването им не зависи от това дали вярваш в нещо, подчиняваш се на някакъв закон или изпълняваш определени ритуали (макар че в някои случаи ритуалът също играе важна роля, тъй като става дума за един чисто експериментален подход към живота). Когато човек има проблеми със зрението, пред погледа му се мерзелят петънца и какви ли не илюзии, отива на офталмолог, за да му коригира зрението. Тоест будизмът е коректив на психичното зрение. Той означава откъсване на погледа от от играта на *майя*. Между другото, това съвсем не означава да гледаме на *майя* като на зло, напротив, тя е нещо добро, само че я получаваме в прекомерни дози и затова се стига до онова психическо и духовно храносмилателно смущение, от което всички страдаме.

Ето че стигаме и до самото лоно на индуизма и точно до онези писмени паметници, известни като *Упанишади*. Въпросните документи изграждат едно цяло, известно като Веданта, което е съставено от две думи – *веда* и *анта*. „Анта“ означава „край“ или сумиране, а „веда“, разбира се, има връзка и с латинското *videre*, „да видя“. Ведите изпълняват функциите на откровение в индуисткия модел – те са неговите най-ранни писмени паметници, отнасяни най-общо към периода XVI – XIII в. пр. Хр. Упанишадите се явяват нещо като обобщение на ведите. Създавани са в продължение на един доста дълъг период, започнал най-вероятно през IX в. пр. Хр., но някои от тях са много по-късни. Датирането на индуистките текстове е винаги спорно, тъй като за разлика от евреите индуите нямат абсолютно никакво чувство за история. Те възприемат времето кръгово, като нещо, което просто си се върти непрестанно,

и това, което се случва днес, общо взето, не се различава особено от онова, което се е случило вчера, преди един век или преди цяло хилядолетие. За тях животът е един непрестанно повтарящ се процес, съставен от различни цикли, затова и в индуските ръкописи няма да открием кой знае колко данни, от които да разберем кога са писани, тъй като тези хора по обясними причини не са се интересували от регистрирането на текущите събития. В интерес на истината сравнително доскоро историята в Индия се е свеждала най-вече до воденето на хроники, а мога да ви уверя, че индуите са се интересували от хроники по-малко, отколкото китайците.

Във всичко това присъства голям дял неяснота и това до голяма степен се дължи на факта, че в продължение на дълги столетия тези писания са били предавани устно и са били запаметявани, преди да се стигне до записването им. Затова не е ясно и кога точно е възникнала тази традиция, която може да се окаже много по-древна, отколкото смятат повечето учени. Както и обратното. Така или иначе, изглежда, че в периода между XVI и XIII в. пр. Хр. на индийския полуостров са се преселили някакви народи от север, които са се наричали арийци и са донесли своята чезнеща традиция, която се е сляла с религиите или по-скоро начина на живот на коренното население, в резултат на което се е получило онова сложно цяло, което днес наричаме индуизъм. Няма да се спирам на Ведите, защото те представляват сложна система от символични интерпретации, обхващащи обредите, химните и митовете за различните божества на индуисткия пантеон. Във философията на Упанишадите тези „богове“ се разглеждат просто като многобройните и разнообразни проявления на единственото първоначало, наречено *брахман*, което идва от корена *бра-*, т. е. „разширявам се“ или „раста“. Но *Брахман* се нарича и *атман* (или *параматман*), т. е. висшият Аз, „онова, от което няма нищо по което“.

Основното положение на Упанишадите е, че Азът е едната и единствена реалност е Азът и цялата тази вселена в крайна сметка е *брахман*. Това, че вселената

изглежда като множество от най-различни неща и явления, се дължи единствено на *майя*, което означава „илюзия“, „магия“, „изкуство“ или „креативна сила“. *Брахман* се разглежда в два аспекта: единият се нарича *ниргуна*, а другият – *сагуна*. И в двата случая фигурира съставката *уна*, която означава „качество“ или „атрибут“. *Нир-* е представка за отрицание, т. е. *ниргуна* е *Брахман*, който не се поддава на никакви определения за разлика от *сагуна*, където той притежава – поне привидно – някакви качества и обозначения. Впрочем тези понятия имат своите еквиваленти и в християнското богословие, за които вероятно никога не сте чували. В първия случай имаме пример за онова, което на гръцки се нарича *апофатически* метод, а във втория – за *катафатически*. Тоест, когато един християнин говори за Бога като Отец, можем да заявим, че той се изразява катафатически. Едва ли някой богослов смята, че Бог е *баща* в буквалния смисъл на вселената, а просто иска да каже, че Бог е *нещо като* баща. И „Бог е светлина“ е казано на катафатически език. Бог е като светлината, но не е светлината. Апофатическият език изразява онова, което Бог *не е*, затова и понятия като „вечен“, което ще рече *непреходен, безкраен и неограничен*, в този смисъл са отрицателни. Когато един индуист се опитва да изрази абсолютната реалност на вселената, той използва фразата *нетти, нети*, което приблизително означава „не, не“ или „не е това, не е това“. С други думи, реалността – основната реалност – не се поддава на никакви позитивни концептуализации поради простия факт, че тя е същото, което си и *ти* в най-основния смисъл на думата. Ето защо във Веданта основната *енергия* на вселената се описва като „неизвестното“. То никога не може да бъде обект на знанието, затова и в *Кена Упанишад* е казано: ако си мислиш, че разбираш какво е *брахман*, значи нищо не разбираш. Обаче, ако не разбираш, значи разбираш. Защото единственият начин да се опознае *брахман*, е този: *брахман* е непознат за този, който го познава, и познат за онзи, който не го познава. На пръв поглед липсва каквато и да било логика, но ако

използваме някои по-привични понятия, ще прозвучи така: твоята глава си върши ефикасно работата до момента, в който започне да ти пречи на зрението. Ако пред очите ти се мерзелят петна, те ти пречат да виждаш. Ако ти се причуват песни и гласове, значи чуваш собствените си уши, което пък ти пречи да чуваш. Ухото е ефикасно, когато не чува себе си, защото само тогава чува останалите звуци. Искрах просто да ви покажа, че тази идея може да се изрази по най-различни начини. Когато заменим санскритските термини с нашите сетива, тя изобщо не звучи парадоксално.

Онова, което гласи основното послание на Веданта, е: *брахман*, тази неуловима и невеществена основа на цялото съществуване, е идентична с основата на самия *теб*, което се изразява с формулата *там твам аси*. Там е същото като нашето „това“, *твам* отговаря на латинското *tuus* („ти“), също и на английското *thou*, а *аси* е като нашето „на“. Ако трябва да го преведем на нашия език, ще се получи „ти си то“. Естествено, такава теза създава доста проблеми на хората, които са израсли в юдеохристиянската традиция, защото в основите и на юдейската, и на християнската теология е заложена съвсем различна постановка: който и да си ти, със сигурност *не си* Господ Бог. По тази причина християните възприемат основната теза на индуизма – че всеки от нас е маска на Бога – като *пантеизъм*, а в богословските среди това понятие минава едва ли не за неприлична дума, тъй като там смятат, че ако всичко бе Бог, то тогава и всички морални стандарти щяха да отидат по дяволите. Това би означавало, че всяко нещо е точно толкова добро, колкото и всички останали. Но ако всичко, което става, наистина е Бог, то това означава, че Бог съдържа и добри, и лоши неща, а това вече им се струва много опасна идея. В действителност всяка религиозна доктрина, погледната в чисто социален план, съдържа много, много опасни идеи, което – поне засега – не бива да ни притеснява особено. Онова, което индуистът разбира под Бог и нарича *брахман*, не е същото, което евреинът разбира под Яхве Адонай – и

за него, и за християнина то означава „големия шеф“, на когото трябва да се отдават божествени почести, тъй като стои над всички останали. Но индуистът изобщо няма предвид някакъв „шеф“. Няма предвид Небесен Цар и Самодържец в смисъл на политическия лидер на вселената. Той има предвид основната енергия, която всъщност *танцува* цялата вселена, без изобщо да визира някаква върховна инстанция, която би поставила на място всеки, ако дръзне да се опълчи срещу нейната власт.

Ако някой християнин или представител на християнската култура се обяви за Бог, ще го вкараме в лудница, тъй като вече не е модерно еретиците да се горят. Но ако в Индия кажеш, че си Господ Бог, ще ти отвърнат: „Ами естествено! Добре, че си се сетил!“, просто защото *всеки* е Бог. И наистина, защо трябва да го превръщаме в проблем? Защо ни се струва, че *не сме*? Защо *мислим* така? Защо имаме усещането, че цялата тази вселена се състои от безброй различни неща, а не виждаме, че те са едно цяло? Какво толкова ще стане, ако ги приемем като едно цяло? Познавам много хора, които изучават източната философия и се стремят да постигнат онова велико състояние на съзнанието, което индуистът нарича *нирвана* или *мокша*, а дзен-будистът – „освобождение“ или *сатори* (което означава същото като просветление или пробуждане). А какво ще стане, ако се случи с вас? Как ще се почувствате, ако видите, че всичко се свежда до една-единствена основна реалност? Ами много хора мислят, че тогава всички очертания и различия в зрителното поле сякаш изведнъж избледняват и се размиват, а пред очите ни се разкрива само един океан от светлина и блясък.

Но философията на Веданта постъпва доста разумно, като не използва сериозно думата „едно“, когато иска да определи Висшия Аз, защото понятието „едно“ има и своите противоположности, от една страна, „много“, а, от друга – „нищо“. Веданта изхожда от положението, че Висшият Аз не е нито „един“, нито „много“, а както се казва, не-дуален, което се изразява с

термина *адвайта*. А е частица за отрицание като „не“, а *двайта* идва от корена *dva-*, от който произлиза и латинското *duo*, и нашето „две“. Тоест *адвайта* е „недвойствен“. На пръв поглед това понятие създава проблеми и някой западен логик тутакси ще възрази: „Недвойственото се противопоставя на двойственото, следователно, има противоположност.“ Така е, но индуистът използва въпросния термин в по-особен смисъл. Една плоска повърхност ми предлага само две измерения, с които да боравя, тъй че всичко, което начертая в рамките на тези измерения, също ще бъде двуизмерно. Мога ли обаче да начертая на тази плоска повърхност триизмерен предмет? Логически възможно ли е човешкият разум да мисли с категории като единство на противоположностите?

Всяко рационално разсъждение е израз на *класификация*, с която се разпределят преживявания, усещания, представи, а всеки *клас* по същество е нещо като кутия. Ако кутията има вътрешност, трябва да има и външност. В основата на всички класификации стои въпросът „Ти ли си ти или не си ти?“, който не можем да избегнем. Не можем да класираме всички класове в един и да очакваме, че ще се получи нещо смислено. Но ако се позовем на закона за перспективата, можем да се споразумеем в рамките на тези две измерения и за наличието на трето. Ако взема един лист и начертая на него куб, вие сте подготвени да видите този куб като триизмерен предмет, въпреки че той си остава двуизмерен. Просто сме се разбрали, че наклонените линии водят до един друг квадрат, който се намира зад първия, независимо че в случая имаме само две измерения. Индуистът различава понятието *адвайта* от понятието „едно“ с оглед именно на това измерение. Тъй че когато използваме думата *адвайта*, ние говорим за нещо извън двуизмерността, също както използваме наклонени линии в чертежите, за които сме се споразумели, че обозначават онова трето измерение, което реално не можем да възпроизведем на двуизмерна повърхност. Това е целият номер.

В общи линии това означава, че всичко онова, което ни изглежда различно, е само явна различност, която покрива скритата еднаквост. Но е много трудно да се каже кое е онова, което обединява черното и бялото. Да, в известен смисъл това прави окото, както гласът и безмълвието се обединяват от ухото. Щом не можеш да имаш само едното без другото, значи е нещо като с южния и северния полюс. Не можеш да имаш еднополюсен магнит. Наистина, полюсите са доста различни, единият е отрицателен, а другият – положителен, но магнитът си остава един. Това има предвид индуистът, когато казва, че реалната база или основа на вселената е недвойствена. Да вземем например основната противоположност, която, предполагам, всички усещат – тази между себе си и другия, Аз и Ти, Аз и то. Има нещо, което определям като себе си, т. е. в онова, което възприемам, има една област, която наричам „Аз“. Но има и нещо друго, което наричам не „аз“. Но вие моментално ще се убедите, че нито едното не може да бъде опознато без другото. Никога няма да опознаеш какво си нарекъл „Аз“, докато не си изпитал нещо друго от „Аз“-а. Никога няма да разбереш какво е *другото*, докато не разбереш личното. Те вървят заедно и се появяват едновременно. Няма как да получиш първо себе си, а после другото, както и обратното. И това показва коварния замисъл, който се крие зад двойката подобно на магнита между два различни полюса. Така или иначе, то е същото онова неклассифицируемо, което остава извън всички класове. Разредът на слоновете се противопоставя на този, към който спадат всички същества, които не са слонове, но „кутията“ си има и съответната стена, която е обща и за двата разреда, също както вашата кожа е една осмотична мембрана, която ви свързва с външния свят с помощта на разни тръбички и нервни окончания, както и чрез начина, по който външните енергии протичат през кожата ви във вашите вътрешности и обратно.

Но ние виждаме, усещаме, чувстваме – или поне така си мислим, – че светът се дели на огромно множество от явления. Много хора биха си го представили

като сбор от най-различни неща, нещо като „космически битак“, струпан в този конкретен дял на пространството, и предпочитат плуралистичния подход, без да виждат нищо общо в основата на всичко онова, което ни заобикаля. В интерес на истината в съвременната логическа философия всяка идея за някаква обща основа или континуум, в който протичат всички явления, би се възприела като очевидна безсмислица. Ако кажа, че всяко тяло в тази вселена – всяка звезда и планета – се движи в определена посока, и то с еднаква скорост, това няма да означава абсолютно нищо, докато не покажа някакъв друг обект, към който те се движат. Но щом съм казал „във вселената“, това включва абсолютно всички обекти. Следователно не мога да изразя смислено тезата, че всичко става по един и същ начин. По тази логика и вашето ушно тъпанче е основно спрямо всичко, което чувате, лещите на очите и ретината са основни спрямо всичко, което виждате. Какъв е цветът на лещите? Ние казваме, че нямат цвят – те са прозрачни, както и огледалото няма собствен цвят, но си присъства съвсем определено на мястото си, колкото и да е безцветно. Макар да няма само по себе си звук, тъпанчето съвсем определено е нещо основно по отношение на слуха. Колкото и да е прозрачно, окото съвсем определено е нещо много основно за зрението. Така че, ако има някакъв континуум, в който протича всичко, което става и което възприемаме, ние просто няма да го забележим. По-точно, няма да можем да кажем кой знае колко за него освен може би това, че го има. Но това не би означавало абсолютно нищо освен единствено наистина важно положение – ако го нямаше, нямаше да има и нищо друго.

Но днешните философи, виждате ли, не обичат да мислят за нещата по такъв начин. От това ги заболяват главите и те предпочитат да се занимават с по-земни проблеми. Но не можете да избягате от този въпрос, особено ако сте човешки същества, защото непрестанно се удивлявате. Какво е това, в което става всичко? Коя е основата? Ще си кажете навярно: „Очевидно не е

нещо, за което може да се пита какво е, защото, ако беше така, щеше да бъде класифицирано.“ Затова и индустите, и будистите много често наричат абсолютната реалност „не-нещото“ – не „нищото“, а не нещо определено, онова, което не подлежи на класификации. Не можеш да го пипнеш с пръст, но всъщност това си ти. Това, което е в основата ти и което стои в основата на всяко нещо. Звукът на автомобилния клаксон в известен смисъл е автомобилен клаксон, но в основата си това е трептенето на мембраната на един говорител. Тъй че от индустка гледна точка всички ние сме „вибрации на една и съща космическа мембрана“. Разбира се, става дума за аналогия, т. е. от християнска гледна точка аз използвам катафатически език.

Най-добрият език е да не казваш нищо, а просто да го преживяваш. Сърцевината на всички тези източни философии е не някаква идея или теория, дори не и начин на поведение. В основни линии става дума за преживяването на трансформация на всекидневното съзнание, при която ни става съвсем ясно, че ето това е и начинът, по който стават нещата. Когато ти се случи подобно нещо, много трудно е да го обясниш. Абсолютно същото е, когато някой бива озарен от някакво „прозрение“, което преобразява цялото му съзнание (и което се случва по целия свят, не е само индийски патент), когато внезапно разбираш, че всичко е едно и практически неделимо, а цялото това щурание насам-натам, цялото това задъхано редуване на живот и смърт – вкопчване, боричкане, воюване и страдание – всъщност е една фантастична фантазмагория. Човек вижда всичко това, но опита ли се да го обясни, открива, че думите не вършат никаква работа, защото не може да ги измъкне от обичайните дуалистични схеми, за да обясни онова, което (по принцип) е недуалистично.

Но защо е така? Защо сме заплениени от тази грандиозна халюцинация? Индустът би го изразил с езика на *сагуна*. Обяснението е толкова просто, че и дете ще го разбере. Работата е там, че светът е игра на жмичка. На криеница! Ту се появява, ту се скрива. Да, така е. А

какво щяхте да направите *вие*, ако бяхте на мястото на Всевишния? Нима щяхте да скръстите ръце и да се наслаждавате во веки веков на собственото си блажено уединение? Очевидно не. Щяхте да си играете на разни игри. Да, защото самото естество на неенергийната система предполага, че тя няма да стане енергийна, ако не се задвижи сама. Тоест тръгваш и се скриваш от себе си. Случват ти се какви ли не приключения и в един момент забравяш кой си, все едно че играеш на жмичка със самия себе си. И въпреки че играеш само за някакви си ципове или стотинки, играта изцяло те поглъща.

Всъщност залогът не е нищо особено, но въпреки това ти е ужасно интересно кой губи и кой печели. И ето че висшият Аз се разпилява в безброй насоки, които наричаме различните герои в сюжета, също както художникът или писателят е изцяло погълнат от художествената творба, която създава, а актьорът – от своята роля в пиесата. В началото знаем, че е пиеса. Отиваме на театър и си казваме: „Това е само една пиеса“ – и прожекторите ни подсказват, че онова, което се случва на сцената, е само наужким, това е представление. Но големият актьор те кара да забравиш, че е само представление. Кара те да се гърчиш на стола си, да плачеш, да трепериш, защото почти те е убедил, че всичко става наистина. А какво ще се получи, ако най-добрият актьор на света се изправи пред най-добрата публика на света? Ами те ще се приемат безрезервно и всеки ще одобри другия.

Ето в това се състои идеята за вселената като драма – основният Аз, *сагуна брахман*, играе тази игра, играе всеки от нас и го прави страхотно, играе толкова великолепно, че всичко изглежда съвсем истинско. И вече не само подскачаме на столовете, а направо скачаме на крака и започваме да хвърляме цветя. Включваме се в пиесата и всички се сливаме с онова, което става тук, нали разбирате? Разбира се, накрая завесата пада и актьорите се оттеглят в гримьорната, защото всяко нещо на този свят си има край. И ето че героите и

злодеите вече не са герои и злодеи, а само актьори. Излизат пред завесата и застават в редица, а публиката аплодира злодея заедно с героя – злодея, защото е бил добър като злодей, и героя, защото е бил добър като герой. Пиесата свършва и всеки въздъхва облекчено: „Ей, това беше страхотно представление, а!“ Тоест идеята за това, което става след представлението, е същата както при *ниргуна брахман* – щом свърши пиесата, свършва и разликата между Аз и Ти, субект и обект, добро и зло, светлина и мрак, живот и смърт. Но в сферата на *сагуна брахман* тези различия личат, защото тя е пред нас – това е *сцената*, а добрият актьор никога не играе себе си. Това е проблемът на кинозвездите. Даден човек се избира да играе роля, за която се смята, че отговаря на неговото амплоа. Но великият актьор може да се превъплъти във всяка роля, и мъжка, и женска. И току изведнъж пред очите на публиката да се превърне в нещо, което изцяло ще ви заплени. Но в гримьорната той си е своят обичаен Аз. Затова и индуизмът е развил идеята, че както всички закони на драмата важат единствено за нея, така и целият този свят е едно грандиозно представление, *лила*, играта на висшия Аз, и затова се сравнява със съня – една мимолетна илюзия, която не бива да приемаш насериозно. Може би искрено, както големият актьор е искрен, когато играе, но не и на сериозно, защото това означава, че си се уловил на неговата примамка (макар че то също е част от играта). И ние го приемаме на сериозно. Само че има един много важен въпрос, на който трябва сам да си отговориш, когато наистина успееш да се добереш до най-скромената част на душата си: това насериозно ли беше, или някъде дълбоко в себе си си знаел през цялото време, че ти всъщност си само една инсценировка?

ID54413/02-00

